

Трансформація основних напрямків розвитку шкільної освіти (український контекст і європейський досвід)

М. М'яковський

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
Corresponding author. E-mail: mmj2003@ukr.net

Paper received 24.09.18; Accepted for publication 04.10.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-180VI74-09>

Анотація. Окреслено і проаналізовано основні тенденції реформування шкільної освіти в Україні, трансформацію існуючої системи оцінки освітніх результатів, моделі розвитку освіти, «старі» інструменти як фактор протидії інноваційному контексту змін, міжнародну практику реформування шкільної освіти. Визначені стратегічні цілі розвитку загальної освіти в країнах Європейського Союзу у найближчій перспективі й узагальнено інноваційний розвиток шкільної освіти з орієнтацією на розвиток умов навчання та вдосконалення освітніх практик і партнерства. Акцентовано увагу на головні тренди реформ системи шкільної освіти у країнах Європи.

Ключові слова: шкільна освіта, освітні реформи, модернізація, трансформація, інновація.

Шкільні, освітні реформи завжди реалізують дві групи завдань: політичні, соціально-економічні – приведення системи освіти у відповідність із загальною логікою суспільних перетворень, з новими тенденціями суспільного розвитку і педагогічні – приведення освітньої системи у відповідність з внутрішньою логікою і закономірностями її власного розвитку.

В останні роки в розвинених країнах світу відбувається очевидний перехід до плавного, інноваційного типу реформування систем освіти, коли ці системи включають механізми постійного оновлення, коли введення інновацій стає предметом систематичної і цілеспрямованої діяльності, а самі нововведення виступають як провідний чинник розвитку освіти. Орієнтація на такий шлях оновлення системи освіти – одне з найважливіших умов успішності шкільних реформ.

Вітчизняні дослідники (М. Авраменко, Л. Гриневич, Г. Єгоров, П. Кряжев, Ю. Кучер, О. Локшина, Л. Ляшенко, О. Матвієнко, Б. Мельниченко, Л. Пуховська, А. Сбруєва) звертали на проблему реформаторського руху в європейському вимірі з метою виявлення важелів та чинників, які сприяють просуванню освітніх реформ.

Отже, для висвітлення проблеми реформи шкільної освіти в Україні, беручи до уваги західноєвропейський контекст реформування цієї галузі, на нашу думку, варто окреслити і проаналізувати такі основні питання:

- трансформацію існуючої системи оцінки освітніх результатів;
- яка модель розвитку освіти повинна превалювати – «наздоганяюча» чи «стимулююча»;
- які «старі» інструменти реалізації слугують фактором протидії інноваційному контексту змін;
- міжнародну практику реформування шкільної освіти.

Завдяки аналізу чинних факторів можна якомога краще підійти до висвітлення питання трансформації основних напрямків розвитку шкільної освіти. **Метою** статті є аналіз основних стратегій освітніх реформ в Україні та тенденцій й досвіду реформування шкільної освіти в західноєвропейському освітньому середовищі, а **завданням** – виявлення основних факторів,

які при потребі, можна екстраполювати на освітній процес в Україні.

Найважливішими викликами, що стоять перед сучасною системою шкільної освіти, є:

- «ресурсне стиснення фінансів»,
- інфраструктурне зрушення (що включає збільшення зносу інфраструктури, розвиток недержавного сектора та ін.),
- проблема стандартизації освіти,
- проблема оновлення педагогічних кадрів,
- трансформація існуючої системи оцінки освітніх результатів,
- питання виявлення і підтримки талановитих дітей.

Однак на цьому проблемному полі існують безперечні досягнення в системі української шкільної освіти, серед яких закон про освіту, система підготовки педагогічних кадрів дошкільних освітніх організацій і початкової школи.

Отже, належить зробити стратегічний вибір між моделями системи освіти, кожна з яких пов'язана зі своїм набором ризиків. При «стимулюючій» моделі системи освіти робиться ставка на інноваційну освіту, яке розвиває економіку, суспільство, країну. В такому випадку формування нової шкільної інфраструктури відбувається на тлі зростання ризиків соціальної напруженості через «шокові» заходи, зростання витрат, підвищення опору змінам і зростання невизначеності.

При виборі, так би мовити, «наздоганяючої» моделі розвитку шкільної освіти ставка робиться на перетворення існуючої шкільної інфраструктури, що має на меті спільні рішення для всіх шкіл країни. При цьому ризики інерційних перетворень школи пов'язані, перш за все, з «широкомасштабними» перетвореннями імітаційного характеру, інтуїтивним вибором інструментів реалізації та низько ефективними рішеннями. Шкільна система освіти в Україні знаходиться радше в рамках наздоганяючої моделі розвитку.

Тому особливий інтерес представляють створювані в країнах Європейського Союзу системи інноваційного розвитку школи, під якими мається на увазі насамперед національна і регіональна підтримка шкільних інновацій, засновані на спільній роботі та практиках всіх зацікавлених сторін.

Одним з таких трендів розвитку сучасної школи є фокус на дослідницьку діяльність школярів, так звана STEM- освіта (Science, Technology, Engineering, Math), яка активно розвивається в низці країн.

Аналіз реформ української школи показав, що ключовим викликом для системи освіти є швидкість змін, що відбуваються. Цей виклик робить істотний тиск на шкільну систему із найрізноманітніших напрямів:

- в школу починають приходити діти, які функціонально грамотніше своїх вчителів (в інформаційних технологіях, мережеві взаємодії, іноземних мовах й ін.);

- з'являються нові онлайн-курси, що змінюють освітній простір, «витісняючи» вчителя;

- розвивається неформальна й інформальна (тобто та, що відбувається за межами стандартного освітнього середовища) освіта;

- в систему освіти «входять» зовнішні стейкхолдери (бізнес-структури, некомерційні організації, мережеві спільноти тощо).

При всьому різноманітті батьківських потреб і неоднорідності позиції професійної спільноти школи досить однорідні з інституційної точки зору. Об'єктивна суперечність полягає в тому, що, з одного боку, суспільство, звично, позитивно сприймає консервативні тенденції в реформуванні шкіл, а з іншого – необхідність інновацій мало в кого викликає сумніви. Тому принциповим є питання про вибір моделі стратегічного розвитку школи.

При «стимулюючій» моделі системи освіти ставку роблять на інноваційну освіту, економіку, суспільство і країну, які розвиваються. В такому випадку формування нової шкільної інфраструктури відбувається на тлі зростання ризиків соціальної напруженості через «шокові» заходи, зростання витрат, підвищення опору змінам і зростання невизначеності. При виборі так званої «наздоганяючої» моделі розвитку шкільної освіти ставка робиться на перетворення існуючої шкільної інфраструктури, що має на меті спільні рішення для всіх шкіл країни. При цьому ризики інерційних перетворень школи пов'язані, насамперед, з «широкомасштабними» перетвореннями з імітаційними змінами, інтуїтивним вибором інструментів реалізації та низькоефективними рішеннями. Отже, шкільна система освіти в Україні знаходиться радше в рамках «наздоганяючої» моделі розвитку.

Як було сказано вище, реформування української шкільної системи освіти проходить в умовах достатньої нормативно-правової бази, проте при реалізації реформ використовуються «старі» інструменти, що нівелюють інноваційний контекст.

При зростанні чисельності учнів у системі загальної освіти і реструктуризації шкіл в ситуації «ресурсного стиснення» лише в обмеженій мірі проводиться оцінка ефективності витрачання бюджетних коштів і соціально-економічних ризиків.

На тлі «інфраструктурного зсуву», високого ступеня зносу шкільної інфраструктури і зростаючих фінансових потреб шкіл рівень і темпи розвитку недержавного сектора системи загальної освіти, залучення бізнес-структур (в тому числі розвиток форм приватно-державного партнерства) залишаються невисоки-

ми.

Введення державного освітнього стандарту загальної освіти в систему, що характеризується «старим» змістом освіти, методів і технологій навчання, освітніх програм, формує «інноваційний бар'єр», при якому інноваційні підходи стикаються з традиційними механізмами реалізації і поступаються їм.

Оновлення вчительського складу шкіл сповільнюється, зберігається архаїчність моделі педагогічної освіти, а механізми суспільного поступу і прийняття рішень щодо формування національної системи вчительського зростання і системи підвищення професійного рівня педагогічних працівників загальноосвітніх організацій залишаються недостатньо розробленими.

Традиційний механізм виявлення талановитих дітей та молоді в умовах нового змісту і технологій навчання, трансформації школи, зміни запитів учнів вимагає трансформації в індивідуалізації, самостійності, відкритості та мобільності освіти.

Однак на цьому проблемному полі існують безперечні досягнення в системі української шкільної освіти. Серед достоїнств системи необхідно виділити прогресивний закон про освіту, один з найсучасніших державних освітніх стандартів загальної освіти, унікальну систему підготовки педагогічних кадрів *дошкільних освітніх організацій і початкової школи*.

Таким чином, шкільна освіта в Україні характеризується цілим комплексом різноспрямованих тенденцій. Досвід показує, що навіть і в цій ситуації вони будуть так чи інакше розвиватися. Але їх взаємодія і можливі результати – питання, що вимагає самостійного детального аналізу.

Реформування систем освіти в країнах світу обумовлено як внутрішніми (зумовлені трансформацією сфери освіти), так і зовнішніми викликами (специфіка задіяних інструментів, принципи, підходи і сценарії розвитку), які характерні також і для шкільної освіти.

Основні виклики системи загальної освіти:

1. часовий розрив між розвитком освітніх реформ і появою їх наслідків (загалом результати реформування освіти простежуються через 8-14 років)
2. змінився політичний контекст, який орієнтує систему управління освітою на ефективність
3. загальноєвропейська тенденція – реструктуризація шкільної мережі
4. розширення відповідальності як школи, керівництва (на всіх рівнях), так і вчителів за освітній результат
5. тенденція до великої автономії шкіл
6. залучення зацікавлених сторін, які стимулюють інновації.

Процес оновлення «шкільної системи» пов'язаний з комплексним підходом, який включає не лише оновлення ресурсів школи, своєчасну реакцію на зміни соціо-економічного середовища, в якому функціонує школа, але й який передбачає наявність позитивного іміджу інновацій в школі.

Ефективна система інноваційного розвитку школи – це національна і регіональна підтримка шкільних інновацій, заснована на спільній роботі і практиках всіх зацікавлених сторін. Зовнішня оцінка шкіл в ряді країн (Франція, Литва, Польща, Великобританія та ін.) пов'язана більшою мірою не з визначенням «слаб-

ких місць» в діяльності школи, а з підтримкою, підвищенням статусу успішних інноваційних практик в школі.

Під інноваціями в шкільній освіті розуміються не зміни заради змін, а як чітке бачення якісної освіти, сприяння учням у розвитку їх здібностей, розробка нових підходів до організації школи, викладання і навчання.

Країнами ЄС визначені стратегічні цілі розвитку загальної освіти до 2020 р.:

- в системі дошкільної освіти – збільшення охоплення дітей (у віці від 4 років) дошкільною освітою з 94,3% до 95%,

- в системі шкільної освіти – зниження неуспішності (частка 15-річних, які не досягли базового рівня PISA з читання, математики і природознавства по країнах ОЕСР з читання (17,8%), математики (22,1%) і природознавства (16,6%) до 15% [3].

Найважливішим трендом в освітній сфері країн Європи є процес формування національних стратегій моніторингу реформ системи освіти, що враховують національні особливості.

Моніторинг ефективності реформування систем освіти країн ЄС базується на кількісних і якісних оцінках заходів державної політики, орієнтованих як на розширення співпраці, так на зростання конкурентоспроможності кожної з країн на ринку освітніх послуг.

Інноваційний розвиток шкільної освіти орієнтований на розвиток умов навчання (як реальних, так і віртуальних) і вдосконалення практик і партнерств. Інновації шкільної освіти:

- спрямовані на забезпечення якісною освітою всіх учнів і пов'язані з впровадженням процесів або практик, які довели свою ефективність в інших країнах;

- відіграють вирішальну роль у створенні можливостей школи для розвитку і вдосконалення;

- зазвичай, різнорівневі (включаючи управління шкільною системою, а також самою школою) і не обмежуються аудиторними заняттями.

За даними соціологічного дослідження в 2008 році, в середньому в Європі 2/3 вчителів середньої школи вважали, що шкільна середовище, в якому працює вчитель, не підтримує інновації або активно перешкоджає їм, але до 2016 року цей показник знизився на 65% [4].

Роль вчителя в оновленні шкільного середовища незаперечна. Там, де в школах учителям надається можливість брати активну участь у прийнятті шкільних рішень, педагогічна культура, спільна відповідальність вчителів за питання шкільного життя значно вища. Вчителі, які брали активну участь в ухваленні шкільних рішень, заявили, що вони задоволені своєю професією (93,6%) на відміну від тих, хто не знайшов ці умови в своїх школах (81,1%) [1].

Загалом міжнародні дослідження вказують на порівняно низький рівень співпраці в школі, оскільки це вимагає істотних змін в культурі професійних стосунків.

У країнах ЄС як і раніше висока кількість вчителів, які не займаються професійним розвитком. У 2015 році в середньому 15% вчителів з країн ЄС заявили, що вони не брали участі протягом попереднього року

в формах професійного розвитку; тільки один вчитель з трьох бере участь в мережевому співтоваристві вчителів. На думку більшості європейських вчителів, механізми зворотного зв'язку мало впливають на кар'єрне зростання (67%) і фінансове становище (78,9%). Близько половини вчителів вважають, що більшість експертиз проводиться тільки для адміністративного контролю і не відображають реального стану в школі.

Вчителі та керівники шкіл відіграють важливу роль для інновацій на рівні школи. Очікується, що вони, як професіоналами, здатні до інновацій у своїй повсякденній практиці, і в той же час є агентами змін в інтересах розвитку школи. За останні десятиліття спостерігається збільшення діапазону інноваційних педагогічних практик в системі початкової та середньої освіти.

Високий рівень педагогічного складу за умови достатньої автономії школи може підтримувати потенціал освітніх інновацій співробітників. Крім того, високий ступінь участі в прийнятті рішень, що стосуються розвитку школи, може дати вчителям можливість для підтримки інновацій в школі.

Спробуймо окреслити головні тренди у блиц-огляді реформи систем шкільної освіти у країнах Європи:

Австрія. З 2015 р запущений процес реформування освіти. Результати навчання школярів вище середнього значення по країнах ЄС. Разом з тим національні та міжнародні тести свідчать про нестачу формування у школярів базових навичок. Спостерігаються посилення впливу чинників соціально-економічного розвитку та процесів зовнішньої міграції на результати освіти. Додаткові ресурси для системи шкільної освіти формуються за рахунок податків. Країна реалізує заходи державної політики щодо забезпечення інтеграції біженців в систему шкільної освіти. При недостатності коштів та зростанні чисельності учнів стратегічні цілі шкільної освіти, відображені в плані розвитку освіти на 2016-2021 роки, вимагають додаткового фінансування.

Великобританія. Основні завдання системи шкільної освіти пов'язані з підвищенням рівня базових навичок 15-річних (з особливим акцентом на математику) і розширенням доступу до вищої освіти для учнів з малозабезпечених верств. Незважаючи на відмінності від загальноєвропейських підходів, система освіти Великобританії досягла значних успіхів в сферах, які контролюються в рамках програм професійного навчання і підготовки-2020. На відміну від інших країн ЄС, у Великобританії діє початкова школа для дітей у віці від чотирьох років і старше.

Німеччина. Спостерігається зростання різноманітних форм шкільного навчання (формальне, неформальне, інформальне), які сприяють зростанню

результативності освіти в школі, який зачіпає і результати навчання «соціально незахищених» груп населення. Стратегія розвитку шкіл орієнтована на науку, технології, інженерію і математичні дисципліни. Інтеграція в систему шкільної освіти великого числа біженців є серйозною проблемою, оскільки всередині цієї когорти висока частка тих, хто не володіє первинними освітніми навичками в читанні, письмі, математиці. Разом з тим спостерігається активний розвиток допрофесійної та початкової професійної

освіти в школі. Існуюча дуальна система навчання розвиває механізми залучення школярів в окремі галузи.

Фінляндія. Для консолідації ресурсів фінансово-бюджетної сфери урядом сформульовані шість основних освітніх проєктів, що визначають стратегію розвитку освіти країни до 2025 року. Освітні результати 15-річних школярів як і раніше одні з кращих серед країн ЄС, однак останнім часом спостерігається зниження показників у всіх групах. Навчальні програми модернізуються на всіх рівнях освіти, а процес реформування спрямований на підвищення ефективності та актуальності шкільної освіти.

Як свідчить історичний досвід реформ, в тому числі і шкільних, є щонайменше шість основних умов, що забезпечують їх життєздатність і перспективність:

по-перше: будь-яка реформа тільки тоді перспективна, коли вона проводиться системно, охоплює весь комплекс проблем. У нашому випадку – від філософії, права і економіки освіти до її змісту та технології навчання і виховання. Спроби схопити лише «основну ланку» – ілюзорні.

по-друге: будь-яка реформа тільки тоді результативна, коли вона спрямована на виріст, на випередження. Коли вона відкриває, а не закриває або обмежує простір розвитку.

по-третьє: не мало важлива передумова успішності будь-якої реформи – її здатність до розвитку, самокорекції, саморегулювання в часі і в реформованому просторі. Абсолютизація цілей, засобів, методів реформи, її нездатність адаптуватися до мінливих умов буття ведуть, в кращому випадку, до її гальмування, в гіршому – до обвалу, поразки.

по-четверте: успішність реформи значною мірою зумовлюється її цілеспрямованістю, вибором реперних точок розвитку. Однак недостатньо спиратися тільки на експериментальні майданчики, «осередки»

оновлення освіти. Необхідно створювати механізми і середовище для дифузії інновацій, запускаючи одночасно важелі підтримки відстаючих ланок системи освіти.

по-п'яте: будь-яка реформа тільки тоді життєздатна, коли вона опирається не лише на волю «верхів», а й ,перш за все, на потребу «низів». Коли в її основі повинна бути установка не на командне і одномоментне дійство, а на тривалу творчу роботу, на плекання змін, на стимулювання та розв'язання місцевих ініціатив.

Все живе росте знизу. Невдачі більшості шкільних реформ були обумовлені насамперед тим, що вони конструювалися «нагорі», а потім «спускалися» вниз, що вони були націлені на впровадження, а не на вирощування. Але якісні зміни в освіті відбуваються лише тоді, коли в них виникає потреба, коли школа усвідомлює цю потребу і отримує можливість її реалізувати.

Сенс діяльності тих, хто береться розробляти і проводити освітню реформу – не в тому, щоб диктувати, що, де, коли і як варто робити, які зміни виробляти і які нововведення впроваджувати, а в тому, щоб створити умови і можливості для оновлення та розвитку школи, освіти. Умови і можливості, при яких школа, педагогічні колективи змогли б проявити і реалізувати свою потребу в оновленні, вибрати свою власну траєкторію розвитку.

І, нарешті, *шосте:* будь-який рух передбачає етапність. І будь-яка реформа буде приречена на провал, якщо вона перевищує ступінь міцності матеріалу, який реформують або надмірно випереджає зону найближчого розвитку суспільної свідомості. Цей момент має не тільки політичний, але і глибокий етичний сенс. Збалансованість цілей і можливостей освітньої, як і будь-якої іншої реформи, – неодмінна умова і гарантія її успішного проведення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Associations with job satisfaction and school satisfaction both presented in European Commission / EACEA / Eurydice (2015), <http://eacea.ec.europa.eu>
2. European Commission (2016)
3. Eurostat, European Union Labor Force Survey, 2015
4. <http://www.oecdilibrary.org/education>

Transformation of the basic headings of school education development (Ukrainian context and European experience)

M. Miaskovskyi

Abstract. This article outlines and analyzes the main tendencies of school education reform in Ukraine, transformation of the existing system of education results evaluation, model of development of education, "old" instruments as a factor of counteraction to the innovative context of changes and international practice of school education reformation. The undeniable achievements in the system of Ukrainian school education are pointed out and the key challenges of the modern education system are clarified.

Keywords: school education, educational reforms, modernization, transformation, innovation.